

ИЗВЕСТИЯ
НА
ИСТОРИЧЕСКИ
МУЗЕЙ
КЮСТЕНДИЛ

ТОМ XXIII

КЮСТЕНДИЛ '2023

**ИЗВЕСТИЯ
НА
ИСТОРИЧЕСКИ
МУЗЕЙ
КЮСТЕНДИЛ
ТОМ XXIII**

**PROCEEDING
OF
THE MUSEUM
OF HISTORY
KYUSTENDIL
VOL. XXIII**

© Авторски колектив, 2023

© Регионален исторически музей – Кюстендил, 2023

ISSN 0861– 4342

Том XXIII на Известията на Исторически музей – Кюстендил съдържа докладите от осмата Национална конференция с международно участие „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил и прилежащите им територии през вековете“, проведена на 5 – 7 октомври 2022 г. и посветена на 125 години от създаването на музея и 150 години от рождението на акад. Йордан Иванов.

Авторите носят отговорност за съдържанието на научните доклади, публикувани в сборника

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

гл. ас. д-р Светослава Филипова (гл. редактор)

Валентин Дебочички

Венета Генадиева

ас. д-р Веска Спасова

гл. ас. д-р Явор Митов

Превод на английски език (резюмета и съдържание) – Мирослава Таскова

Коректор – Милена Йовчева

Предпечатна подготовка – Николай Везирски

Известия

на Исторически музей – Кюстендил

Том XXIII

Формат: 70x100/16

Печатни коли: 30

Печат: ФАБЕР – В. Търново

**ИЗВЕСТИЯ
НА
ИСТОРИЧЕСКИ
МУЗЕЙ
КЮСТЕНДИЛ
ТОМ XXIII**

**PROCEEDING
OF
THE MUSEUM
OF HISTORY
KYUSTENDIL
VOL. XXIII**

Кюстендил, 2023

СЪДЪРЖАНИЕ

Валентин Дебочички 125 години Исторически музей в Кюстендил.....	13
Николай Сивков Космологичен аспект в иконичен културен текст на един мегалитен паметник.....	27
Нина Хаджиева Ранни сребърни монети от Югозападна Тракия (различен подход за анализ).....	35
Иля Прокопов Две непубликувани находки с монети на Истиея от Кюстендилска област.....	49
Светослава Филипова, Филип Михайлов Монети от проучването на некропол от Ранножелязната епоха над с. Вrabча, Трънско.....	57
Сотир Иванов Монетна циркулация в долината на р. Струма в периода от края на III в. пр. Хр. до средата на I в. сл. Хр.	73
Марина Дойчинова Алтернативни методи за анализ в нумизматиката.....	102
Калина Петкова, Дочка Владимирова-Аладжова Оловна пломба от римската епоха в контекста на новите археологически разкопки в м. Извор при с. Алдомировци, общ. Сливница.....	109
Янислав Тачев Монетосеченето на Пауталия – натрупаните през годините погрешни хипотези.....	116

Лилия Радулова

Видове амулети и вотивни (декоративни) игли от разкопките в махала Арбанас, гр. Радомир (Област Перник).....124

Нарцис Торбов

Върхове от копия от фонда на Регионален исторически музей – Кюстендил.....139

Веселин Хаджиангелов, Диана Стоянчова

Новолокализирана римска пътна станция по трасето на пътя Сердика – Филипопол в района на прохода Суки – Траянови врата.....149

Милан Митовски, Цоне Крстевски, Кирил Денковски

Прелиминарни резултати од сондажните археолошки ископувања на локалитет „Градиште“, с. Трново, Крива Паланка 2022 година.....160

Славянка Николова

Археологически проучвания на късноантична крепост „Кулата“, град Дупница.....184

Трайче Нацев, Веселин Хаджиангелов

Античната пътна комуникация Астибо – Шишманово кале.....194

Явор Митов

Откритият от Йордан Иванов поменален надпис на българския цар Михаил III Шишман (1323 – 1330) от църквата в с. Старо Нагоричане.....210

Кирил Маринов

Литературен топос или реални страхове на един кабинетен учен? Още веднъж за ношните прекеждия на Никифор Григора по време на пътуването му до Сърбия.....219

Григори Симеонов

За почитта към светите Безсребърници в Македонския край през Средновековието.....253

Светозар Ангелов, Мария Полимирова	
Печатната книга и монументалната живопис в Югозападна България през XV – XVII в.	278
Деница Петрова	
Сведения за Константин Драгаш в българските, сръбските и византийските кратки хроники.....	299
Атанас Шопов	
Павел Бобеков – щрихи от живота му.....	305
Лизбет Любенова	
Епистоларното наследство на акад. Йордан Иванов.....	318
Галя Тодорова Господинова	
Еортологични данни според ръкописни материали от фонд №52к на акад. Йордан Иванов, съхраняван в Научен архив – БАН.....	329
Мирослава Георгиева	
Археологическото дружество „Струма“ в Свети Врач – начало на музейното дело в града.....	337
Екатерина Керемидарска, Рилка Петрова	
Европейски полъх в образователното дело в Кюстендил – създаване на Педагогическото училище (1885 – 1912) (по архивни документи на Държавен архив – Кюстендил).....	351
Деница Мизинска	
Лекционните курсове на акад. Йордан Иванов по славянски литератури.....	361
Десислава Георгиева	
Фондът на Неврокопска митрополия (1894 – 1950 г.) в Държавен архив – Благоевград.....	366
Даниела Ангелова	
Регистрите за гражданското състояние на Босилеградска околия като извори за демографската история на региона.....	378

Борис Боев

Законът за селскостопанско настаняване на бежанците – мерки за решаване на бежанския въпрос и средства за тяхното осъществяване (1926 – 1937 г.).....385

Щелиян Д. Щерионов

Миграции на населението, обитаващо Кюстендил през периода 1919 – 1946 г.401

Николай Поппетров

Съществува ли Кюстендилска художествена школа, или за мястото на кюстендилските художници в националната художествена култура (по примера на първата половина на ХХ в.).....411

Мария Козничанска-Алексиева

Традиционна сватба в Дупнишко.....421

Антон Венев

Инцидентите по Българо-югославската граница на Кюстендилски регион в периода 1948 – 1955 г.433

Малинка Стаматова

Нови канонизации и „слави“ – традиция и иновация в посткомунистическа Сърбия и България.....444

Веска Спасова

Следи от архаични реликти на обичая „Грамада“ в Кюстендилско – същност и функции.....461

Списък на авторите.....475

CONTENTS

Valentin Debochichki 125 Years History Museum in Kyustendil.....	13
Nikolay Sivkov A Cosmological Aspect in an Iconic Cultural Text of a Megalith Monument.....	27
Nina Hadzhieva Early Silver Coins from Southwestern Thracia (a Different Approach for Analysis).....	35
Ilya Prokopov Two Unpublished Coin Hoards of Histiaia Tetrobols from the Kyustendil Region.....	49
Svetoslava Filipova, Philip Mihaylov Coins from Researches of an Early Iron Age Necropolis above the Village of Vrabcha, the Municipality of Tran.....	57
Sotir Ivanov Monetary Circulation in the Struma River Valley – from the End of the Third Century BC to the Mid-first Century AD.....	73
Marina Doychinova Alternative Methods for Analysis in Numismatics.....	102
Kalina Petkova, Dochka Vladimirova-Aladzhova A Laid Seal from the Roman Period in the Context of the New Archeological Researches in the Izvor Locality at the Village of Aldomirovtsi, Slivnitsa Municipality.....	109
Yanislav Tachev The Coinage of Pautalia – Wrong Hypotheses Accumulated Over the Years.....	116

Liliya Radulova

Types of Amulets and Votive (Decorative) Needles from
the Excavations at the Arbanas Quarter, the Town of Radomir.....124

Nartsis Torbov

Points of Spears from the Kyustendil Regional History
Museum's Collection Stock.....139

Veselin Hadzhiangelov, Diana Stoyanchova

Newly Located Roman Road Station along the Serdica – Philippopolis Route
in the Area of Succi Pass – Trajan's Gate.....149

Milan Mitovski, Tsone Krstevski, Kiril Denkovski

Preliminary Results from Drilling Archeological Excavations at the Site
Gradište, the Village of Trnovo in Kriva Palanka in 2022.....160

Slavyanka Nikolova

Archeological Excavations of Kulata Late
Antique Fortress, the Town of Dupnitsa.....184

Trayche Natsev, Veselin Hadzhiangelov

Astibo – Shishmanovo Kale Antique Road Communication.....194

Yavor Mitov

The discovered by Yordan Ivanov memorial Inscription of the Bulgarian
Tsar Mihail III Shishman (1323 – 1330) from the Church of
Staro Nagorichane.....210

Kiril Marinov

Literary *Topos* or Real Fears of a Cabinet Scholar? Once Again about
Nicephorus Gregoras' Night Troubles during His Travelling to Serbia..219

Grigori Simeonov

On the Veneration of Holy Unmercenaries (Anargyroi) in the Historical
and Geographical Region of Macedonia during the Middle Ages.....253

Svetozar Angelov, Maria Polimirova	
Printed Books and Monumental Art of Paintings in Southwestern Bulgaria in the 15 th – 17 th Centuries.....	278
Denitsa Petrova	
Records about Constantine Dragash in Bulgarian, Serbian and Byzantine Short Chronicles.....	299
Atanas Shopov	
Pavel Bobekov – Touches of His Life.....	305
Lizbet Lyubenova	
Epistolary Heritage of Academician Yordan Ivanov.....	318
Galya Gospodinova	
Eortological Data According to Manuscripts from Fund № 52k of Academician Yordan Ivanov Stored at the Bulgarian Academy of Sciences Scientific Archives.....	329
Miroslava Georgieva	
“Struma” Archaeological Society in Sveti Vrach – the Beginning of Museum Work in the Town.....	337
Ekaterina Keremidarska and Rilka Petrova	
European Influence in the Educational Activities in Kyustendil – the Pedagogical School Establishment (1885 – 1912) (According to Archival Records of the Kyustendil State Archives).....	351
Denitsa Mizinska	
Lecture Courses of Academician Yordan Ivanov in Slavonic Literature....	361
Desislava Georgieva	
The Fund of the Mitropolis of Nevrokop (1894 – 1950) in the Blagoevgrad State Archive.....	366

Daniela Angelova	
Civil Status Registers of Bosilegrad District as Sources for the Region’s Demographic History.....	378
Boris Boev	
The Law for Agricultural Accommodation of Refugees – Measures for Solving the Refugee Problem and Means for Their Application (1926 – 1937).....	385
Shtelian Shterionov	
Migrations of the Population Inhabited Kyustendil during the Period of 1919 – 1946.....	401
Nikolay Poppetrov	
Does Kyustendil Art School Exist or about the Place of the Kyustendil Painters in the National Art Culture (According to Examples from the 20 th Century First Half).....	411
Maria Koznichanska-Aleksieva	
Traditional Wedding in the Region of Dupnitsa.....	421
Anton Venev	
Incidents at the Bulgarian-Serbian Border in Kyustendil Region in the Period of 1948 – 1955.....	433
Malinka Stamatova	
New Canonizations and “Slava” – Tradition and Innovation in Post-Communist Serbia and Bulgaria.....	444
Veska Spasova	
Traces of Archaic Relics in <i>Gramada</i> Ritual within the Kyustendil Region – Essence and Functions.....	461
LISTS OF AUTHORS.....	475

АНТИЧНАТА ПЪТНА КОМУНИКАЦИЯ АСТИБО – ШИШМАНОВО КАЛЕ

Трайче Нацев, Веселин Хаджиангелов

От праисторията до края на Късната античност пътната комуникация има основна роля в развитието на регионите, градовете и селищата. В допълнение към геоморфоложките характеристики, тя е важна не само между градовете на територията на Брегалнишката котловина, но и по отношение на пътищата, с които тази територия е била свързана с Македония, Тракия и Дардания.

Разположението на крепостите и древните селища относително точно маркират трасето и на пътната комуникация. Изградената в Античността пътна мрежа и съпътстваща инфраструктура бележи огромното значение на пътищата за функционирането на административния, икономическия и културния живот и взаимоотношения в границите на обширната Римска империя.

Маркирането на крепостите „Астибо“⁴¹ (гр. Щип, Р Северна Македония) и „Шишманово кале“⁴² (при гр. Самоков, България) като крайни точки в настоящата разработка е единствено като географски ориентир и не сравнява значението и „стойността“ им като особено важни стопански и духовни градски центрове от Античността, каквито са Скупи, Стоби, Баргала и др. в днешната Р Северна Македония, или центрове като Пауталия, Сердика или Филипопол в България, но бележат две културни зони с влияния и комуникации помежду им.

Идеята на разработката е да представи два гранични ареала: гранични от орографска гледна точка – тези от поречието на реките Вардар и Брегалница и горното течение на реките Струма, Джерман и Палакария; гранични от политико-географска гледна точка – земите от провинциите Macedonia и Thrace от I до III в. и диоцезите Macedonia II и Dacia mediterranea от IV – VI в.

Пътната комуникация между „Астибо“ и „Шишманово кале“, до село Киселица използва един от най-често срещаните антични пътища, който минава през долината на река Брегалница, а именно диагоналния път Хераклея – Пауталия – Сердика. Тази пътна комуникация е изследвана от няколко автора: Иван Микулчич, Виктор Лилчич, Марян Йованов и Трайче Нацев. Въз основа на предишните съображения за това пътно направление смятаме, че всички предишни съображения са близо до решаването на този проблем с пътното направление през Виничко кале. При липса на информация и резултати от археологически проучвания е нормално някои автори да се отклоняват, разменяйки местата на античните градове Астибо и Транупара. Въз основа на по-нови археологиче-

ски проучвания и археологически разузнавания в долината на река Брегалница (2001 – 2017) ние допринасяме за разрешаването на диагоналния път, маршрута „Астибо“ – Делчево, както и пътната комуникация „Астибо“ (Щип, Р. Северна Македония) – „Шишманово кале“ (Самоков, Р. България), което е и целта на нашата работа. Вече казахме, че древната пътна комуникация от „Астибо“ до „Шишманово кале“, на територията на Македония, използва диагоналния път чак до Делчево. Този маршрут е работил няколко пъти и за този случай ще открием най-важните антични центрове от „Астибо“ до Делчево, всички разположени на левия бряг на река Брегалница.

Първият голям древен център на пътни комуникации е град Баргала (Алексова 1989: 30 – 33; Микулчик 1995: 342 – 345; Нацев 2009; Нацев 2013: 247 – 255), който първоначално е бил римски кастел (II – III в.), а още през първите десетилетия на късноантичния период кастелът се превръща в *civitas* и също така става военен, икономически, културен и религиозен център в басейна на Брегалница, където е създадена първата раннохристиянска епископия (*Обр. 1*).

Проучванията на този град започват през 1985 г. и – с малки прекъсвания – продължават и до днес. В рамките на тези проучвания изцяло са разкрити епископията с епископската базилика, епископската резиденция с жилищно-стопанската част, от която са винарната, хореумът и стъкларската работилница. В епископията са открити както малката, така и голямата терми. През 2010 г., след приключване на проучването на епископията, беше открита раннохристиянската базилика на града, което още веднъж потвърди факта, че град Баргала е първата епископия след Брегалница.

От Баргала до Винаца, подобно на пътя от Астибо до Баргала, той минава през по-малки римски и късноантични укрепления, от които трябва да се открие Моробиздион (Алексова 1989: 35 – 37; Микулчик 1987: 184; Нацев 2013: 218 – 219), в непосредствена близост до Кочани.

Вторият по големина античен център по диагоналния път Хераклея – Пауталия – Сердика, тоест Астибо – Пауталия, е Виничко кале (Алексова 1989: 35 – 37; Балабанов 2010; Нацев 2013: 171 – 174). Има няколко мнения за древното име на града. Така Петрович локализира Армония край Винаца, Иван Микулчич Каленедин и Марян Йованов отидоха най-далеч от всички и локализираха град Астибо на Калето, за който има солидни доказателства, че градът се намира под руините на Изар и в района на Стар конак в Щип. Проучванията на обекта са започнали през 1985 г. и с малки прекъсвания продължават и до днес. Археологическите разкопки, особено в периода от 2008 г. до 2012 г., разкриха както цялото укрепление, така и предишни проучвани обекти, и по-голямата част от инфраструктурата на града. В рамките на проучването е разкрита терма, след това сгради с функция на складове, стаята на базиликата и др. Разбира се, най-големите и уникални досега открития са прочутите теракотени икони на Винаца (*Обр. 2*).

При кале Виница от диагоналния път се отделя разклонение, което продължава към Партикопол (Берово), а пътят за Пауталия продължава към Делчево, заобикаляйки непроходимия пролом, минавайки покрай древните сгради и селища край селата Драгобраща, след това Тръсино, Бигла и пристигане на местността Стрoшен мост в непосредствена близост до Делчево, където все още има останки от римския мост, който е прекосявал река Брегалница и стига до древното укрепление „Пресечен камен“ край Очипале (Керамитчиев 1996: 130; Mikulčík 2002; Нацев 2013: 156). След това пътят минава между Драмче и Ветрен и отива до Градище Киселица, откъдето продължава към прохода Църна Скала, който се намира на територията на Македония, откъдето навлиза в територията на Тракия и продължава към Пауталия.

На територията на община Пиянец Делчево, или по-известна като Царево село, има два варианта за пътна комуникация до Благоевград. Първият е, че при „Пресечен камен“ пътят по десния бряг на река Брегалница продължава към Делчево и след това към село Град, откъдето през прохода Град ще продължи към Благоевград. По-достоверен е вторият вариант, базиран на археологически проучвания – при с. Градище, с. Киселица се отделя разклонение от диагоналния път, който продължава към Благоевград. През август 2017 г. на местността Градище³ извършихме сондажни археологически проучвания, при които успяхме да открием еднокорабна раннохристиянска базилика, върху която през 14 век е построена църквата „Свети Димитрий“. В непосредствена близост до базиликата поставихме още един сондаж, за да установим стратиграфската картина. В сондажа са разкрити основи на профанна сграда. От движимия археологически материал са открити монета на Клавдий, железни предмети и разбира се, фрагменти от керамични съдове. Въз основа на това можем да заключим, че датировката на строителната площадка е от I век пр.н.е. и че същите продължават да живеят и в Късната античност. Въпреки че през Средновековието селището е преместено на юг от строителната площадка, изграждането на църквата върху основите на раннохристиянската базилика свидетелства, че това място е било и през Средновековието важен религиозен център за населението, живеещо в непосредствена близост до градището село Киселица.

От Градище село Киселица пътят продължава към Градище село Габрово, минавайки североизточно от селата Ветрен и Полето, стигайки до село Габрово, където се намира известното късноантично укрепление „Градище“ (Керамитчиев 1996: 125; Нацев 2013: 127), село Габрово, датирано от I до края на VI век. От „Градище“ пътят продължава към село Свегор, където е бил защитен от две укрепления – Петрова могила (Гарашанин, Гарашанин 1959; Керамитчиев 1996: 128; Микулчик 1976: 138; Нацев 2013: 145) от римската епоха и „Илина църква“⁴ от късноантичната епоха. На този обект през 2017 г. успяхме да определим същността на сакралната сграда, която представлява еднокорабна базилика с презвитерий, наос и нартекс с размери 20 x 7,80 м.

От Свегор пътят продължава към Стамер, където се намират две антични местности – Селище и Казано. И двата обекта бяха посетени през 2016 г. и въз основа на движимия археологически материал, открит на повърхността на селищата, можем да класифицираме от I до IV век, селището Казано и Селището – от IV до края на VI век.

От Свегор пътят продължава до последната пътна станция на античния път Астибо – Скаптопара, на територията на Македония, която е село Град. Най-големият древен център в Пиянец се намира в селото, което с право носи топонима Град, а това е местността Калище (Керамитчиев 1996: 125; Нацев 2013: 128 – 134), която обхваща площ, вероятно по-голяма от 20 хектара. Северно от Калище, на доминиращ хълм над селото се издига късноантичното и средновековно укрепление, известно на местните като „Градо“ или „Градище“ (Керамитчиев 1996: 128; Йованов, Нацев 2002; Нацев 2003: 32 – 33; Нацев 2013: 145). Укреплението през късноантичния период е било убежище за населението, живеещо в местността Калище (*Обр. 3*). През 2017 г. бяха поставени два сондажа в местността Калище.

При сондажното археологическо проучване през 2016/2017 г. са открити фрагментирана керамика и бронзови монети. Въз основа на тези находки датират Калище от V – IV век пр. н. е. до края на VI век (*Обр. 4*). От село Град античният път продължава на север и достига до прохода Град на територията на Тракия, откъдето се влиза в България.

Независимо че трасетата на античните пътища не са напълно изяснени и археологически разкрити, струпването на антични обекти и най-вече крепости, както и анализът на разнообразните земеповърхностни форми определят влиянието върху структурирането на селищната мрежа в отделните райони и маркират контактните зони помежду им.

Разглежданите до момента антични обекти стигат до т.нар. Делчевски проход, който свързва долините на реките Вардар и Струма. Там е и границата между републиките Северна Македония и България, което е и най-удобното място за пресичане на планинските масиви. Съвременният път очевидно повтаря трасето на античния. Наличието на антични селища и некрополи в землищата на селата Логодаж и Дренково се вписват напълно в селищната структура. Тези селищни обекти не са проучвани археологически, но са регистрирани като такива при теренни обходи още през 1973 г. Откриваните там материали датират обектите в периода на Късната античност IV – VI в.

Проучваният наскоро античен обект в местността Градище при с. Дренково дава основание да се предполага наличие на римски път (Божинова 2008: 447 – 448).⁵

Античният обект в местността „Градище“ се намира на 2.2 км югозападно по права линия от центъра на село Дренково, на левия бряг на река Дренковска. Той е изграден върху издигащо се на 2.5 м над околния равен терен възвишение.

Има формата на квадрат с размери 30 x 30 м. Изграден е като квадрибург (<https://www.bulgariancastles.com/s-drenkovo-krepost-gradishte/> – Посетен на 24.06.2019 г.). Крепостната стена е от ломен камък, споен с хоросан, примесен със счукана тухла. Четирите външни ъгъла представляват полукръгли отбранителни кули. Археологическите проучвания показват, че се касае за укрепен комплекс от III – VI в. с уникален за нашите земи архитектурен план. Той включва две големи правоъгълни помещения, едно квадратно, с вход към по-малко правоъгълно, както и вътрешен двор, от който се е влизало в сградата. Изцяло е проучен вътрешният двор и част от стопанско помещение, служило за зърнохранилище. При разкопките са открити големи съдове за съхранение на вода, съоръжение за производство на вино (винарна), изобилна керамика от кухненски съдове и ями за съхранение на зърно, които са експонирани на място. Датировката на сградата се определя от края на III в. до към края на VI в. Липсващите стопански сгради в близост или около съоръжението изключват вероятността това да е *vila rustika* или укрепено имение. Но откритите останки от хипокауст, зърнохранилища, винарна и кухненска и трапезна керамика напълно напомнят за крайпътна станция, при това добре защитена. Евентуалният път е свързвал селищата от Вардар и Брегалница с известното от Античността Скаптопаренско тържище. Въпросът предстои да се разреши едва след пълното археологическо проучване.

Друг укрепен обект е крепостта при с. Зелен дол⁶ (Комитова 2019: 544 – 545).

Късноантична и средновековна крепост „Чуката“ се намира на 0.45 км източно от центъра на село Зелен дол (<https://www.bulgariancastles.com/s-zelendol-krepost-chukata/> – Посетен на 13.06.2019). Крепостната стена на цитаделата е с широчина 1 м и е изградена от ломен камък, споен с хоросан. Проследена е част от куртината, установени са местата на два входа от юг и север и на три кули – две кръгли и една правоъгълна (привратна). Установено е, че стените са изградени през IV век, а през VI век са сериозно засегнати от силно земетресение. Вторият период на обитаване на крепостта е от IX до XIII век, когато основните преустройства и новите градежи се съсредоточават в северната част. Разкритите архитектурни структури, както и намерените находки в хода на археологическото проучване – трезорирани монети, гръцки надпис върху мраморна стела, накити, метални елементи от облеклото, дават възможност да се определят размерите на укрепената територия, която в границите на крепостната стена е около 3 дка. Видът на фортификационната система, начинът на градеж на зидовете и наличието на вътрешни постройки, както и подземният материал дават основание укрепението да се датира в широките граници на IV – XIII в. Преди неговото изграждане на мястото е съществувало тракийско светилище и (или) селище от късната желязна епоха. Резултатите от археологическото проучване като цяло, подкрепени от историческите данни за територията на днешния Благоевград през Средновековието, дават основание да се смята, че крепостта при с. Зелен

дол е изключително фортификационно съоръжение, издигнато на тракийско сакрално място още през IV в. и съхранено, с известни поправки, до периода на Второто българско царство. Крепостта е част от отбранителната система, изградена за охрана на античните и средновековните пътища по река Струма. Тя има великолепна експозиция и осигурява визуална връзка с други подобни крепости в района.

Следвайки съвременния граничен път през с. Зелен дол, се слиза в Долината на Благоевградското поле и поречието на реките Струма и Бистрица. Предпланинските склонове на Влахина планина са с югоизточно изложение, което също е предпоставка за активно обитаване на района през различните исторически епохи.

В землището на с. Покровник още през 1973 г. са регистрирани два селищни обекта от праисторическата и античната епохи. Строителството на новата магистрала Струма, Лот 3.1, предостави великолепна възможност, макар и частично, те да бъдат археологически проучени.⁷ До момента са установени: голяма концентрация на керамика, остатъци от каменни зидове, няколко мраморни бази, части от колони и каменни зидове от сгради – антична баня, сгради с хипокауст, стопански постройки, складови и производствени помещения с пещи. Най-вероятно обектът е от типа вила рустика от римската императорска епоха от II – III век. Според доц. Димитров в района на Благоевград това засега е най-големият обект.⁸

На около 2 км южно от споменатия обект, в местността Бистраците, северозточно от с. Мощанец, се проучва периферията на друго селище от античния период (Грозданова, Христова, Филипова 2018: 377 – 379).⁹

В тясната полоса на сервитутната зона на магистралата попадат сгради вероятно със стопанско предназначение. Открити са деструкции от зидове, споени с кал, разрушени пещи, множество кухненска и трапезна керамика. Недалеч от обекта в СЗ посока се проучва и биритуален некропол с кремация и инхумация. Датировката на обектите е III – V в.

Селището Скаптопара все още не е със сигурност локализирано (<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0> – *Посетен на 13.06.19*). Има хипотеза, че то се намира в м. Градище, на 3.08 км северно по права линия от центъра на град Благоевград. Твърдината е разположена върху скалист рид, вдясно от шосето Благоевград – Кочериново, и има неправилна форма. Обхваща площ от около 6 дка, с максимални размери 135 x 60 м. По ръба на височината минава крепостен зид. Сега само на отделни места личат части от него. Крепостната стена е изградена от ломени камъни, споени с бял хоросан. На северозападния ъгъл личат останките от ъглова кула. По всяка вероятност от достъпната северна страна е имало още кули. От останалите страни склоновете на хълма са много стръмни

и по всяка вероятност стените там не са имали нужда от кули за допълнителна защита. Входът към укреплението е от север, в средата на северната стена и вероятно също е бил охраняван от кула. Откъм север, североизток и северозапад се забелязват останките на няколко преградни стени, които са препречвали достъпа до укреплението. Според намерените материали крепостта е датирана от римската и предримската епохи.

Споменатият в надписа панаир дава названието на селото: от „скепта“ (гр.) – „горно, местно“, и „пара“ – „място за среща, сборище, пазарище“. Оттук и етимологията на тракийското наименование „скаптопара“ – горно пазарище. Мястото на панаира (тържището) според археологическите проучвания, извършени до сега, се локализира на южния склон на м. Баларбаши.

Североизточно от Благоевградското поле се разгръщат алпийските масиви на Рила планина. Планина сурова, висока и непристъпна. Естественият път към големите градски центрове Пауталия и Сердика е западно от склоновете на Рила, отново срещу течението на Струма.

Село Бобошево е най-вероятното кръстовище на древния път към Пауталия, Сердика и Скаптопара. Там се намират останките от селище от римската и късноримската епоха.

В края на 19 век и началото на 20 век при строителни работи и оран са изровени долиуми, надгробен паметник на гръцки език от 2 век, оброчни плочки на Зевс и Хера, на Хеката, части от релефи, стрели, керамика, битови предмети, части от водопровод и монети на римските императори Антонин Пий (131 – 161), Марк Аврелий (161 – 180), Гордиан III (236 – 244), Констанций Хлор (292 – 306), Грациан (367 – 383) и Теодосий II (408 – 450). Южно от града е разкрит и античен некропол, с инвентар от накити, бронзова кофа и монети. Това изобилие от находки говори за активния живот на селището, през което минавали и важни търговски пътища, свързващи Германия и Скаптопара с Пауталия (<https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%BE> – Посетен на 13.06.2019).

Пътят продължава на север.

Късноантична крепост – Кулата, гр. Дупница

В резултат на археологически проучвания през 1993 – 1995 г. в местността Кулата – хълма в североизточната част на града, са разкрити основи на крепост, съществувала през IV – V в. Крепостта в местността Кулата се намира на естествено възвишение, на десния бряг на р. Джерман, при най-голямата теснина, известна като Цифуньо. Крепостният зид, граден от ломени камъни, споени с бял хоросан, върви по ръба и огражда площ от 5 – 6 дка. От проведените през 2009 – 2010 г. археологически разкопки се установи, че крепостта е изградена през периода V – VI в., след няколко века прекъсване защитното съоръжение е позакърпено и просъществува като средновековна българска крепост на Стру-

мския път. При нашествието на турците по тези земи крепостта е разрушена до основи. Интересен е фактът, че при последните разкопки под античните градежи е открита яма и предмети от праисторическата епоха.

През Средновековието районът на Дупница е част от Първото и Второто българско царство и за кратко в Душановото Сръбско царство (<https://www.bulgariancastles.com/gr-dupnitsa-krepost-kulata-dragojna/> Посетен на 13.06.2019).

Крепостта „Кулата“ при Дупница се явява кръстовище на два важни пътя. На север е пътят към Сердика, на изток е пътят към Германия и Филипопол, на запад е Пауталия, на юг са центровете Дезудава / Свети Врач, Хераклея Синтика и Никополис ад Нестум.

Поемаме на изток към Германия. Антична и късноантична крепост „Германия“ се намира на 0.78 км западно от центъра на град Сапарева баня. Тя е разположена в подножието на северните склонове на Рила, до левия бряг на река Валявица, приток на река Джерман. Намира се на около 300 m североизточно от минералните извори при сегашната баня. Името „Германия“ има тракийски произход. В превод то означава „горещ извор“.

Спасителните разкопки в местността Градището през периода 1951 – 1961 г., проведени от Теофил Иванов, локализираха в тази местност античната Германия (<https://www.bulgariancastles.com/gr-sapareva-banya-krepost-german%D1%9Dya/> – Посетен на 13.06.2019). Името е тракийско, но досега липсват археологически сведения за селище – пряк топографски предшественик на римския лагер. Селището Германия процъфтява в периода IV – VI в, като от него вече са проучени големи части от некропола, цивилни имения и водопреносна мрежа.

Прокопий Кесарийски споменава още няколко кастела в близост, един от които е „Герме“. Изхождайки от името, свързано с горещата минерална вода, е допустимо да смятаме, че това е кастелът при с. Белчин, на около 15 км източно от града. Крепостите ги свързва проходът Дервент, разделящ Северните склонове на Рила и южните склонове на Верила. Село Белчин е другото най-близко селище с минерална вода и има данни за крепост, антична баня, вила рустика и некропол. Пътят е споменаван от проф. Борис Геров като най-краткия път между Пауталия и Филипопол. Откриваните случайни находки и монети от елинистическата и римската епохи потвърждават това. Този път най-вероятно е обслужвал и търговската комуникация и транспорт на добиваното в този край желязо през Античността и Средновековието.

Кастелът „Герме“, или както е известен с възрожденското си име „Цари Мали град“, се извисява на хълма Св. Спас, южно от селото.¹⁰ Крепостта е с площ 9 дка, оградена с каменна крепостна стена, 6 кули и ров и вал от юг. (Хаджиангелов 2013: 45 – 56) (Обр. 5). В нея са разкрити останките от 11 сгради, долепени до крепостната стена. Крепостта има 5 фази на обитаване, като първата е като тракийско ямно светилище от КЖЕ. Хълмът става укрепен с дървена крепостна

стена – военен пост, към края на III в. Около средата на IV в. е вдигната каменна крепостна стена с порта от изток. Върху останките на езическо светилище е построена еднокорабна църква. След средата на V в. са изградени кулите и част от сградите по периферията. През VI в. има преустройства по фортификацията. Изградена е северната стена с две кули до портата. Върху църквата от IV в. е изградена нова базилика с мартириум и баптистерии. Съществува до края на VI в. Едва през 1469 г. върху руините на базиликата е построена средновековната църква „Св. Спас“. Изграждането ѝ се свързва със събитието по пренасяне мощите на св. Иван Рилски от Търново към Рилския манастир. През XIX в. функционира оброк със същото име.

Цялото Самоковско поле е обградено от 12 крепости, изградени в периода на Късната античност, а някои са ползвани и през средните векове. Появата им се свързва с активната железодобивна дейност от Античността и Средновековието, както и с необходимостта от охрана на пътищата за търговия с това желязо. Паралелно с появата на крепостите върви и процесът на християнизация на местното население. За това говорят локализираните 6 раннохристиянски църкви в този район.

Втората частично проучена крепост в самоковския край е Шишманово кале¹¹ (Обр. 6).

Намира се на 7 км от днешния гр. Самоков и в близост до с. Доспей (Хаджиангелов 2006: 78 – 82). Крепостта също е до проход по поречието на р. Искър. В нея са разкрити 2 раннохристиянски църкви, едната от които е Съборна. Фортификацията следва естествения релеф на възвишението. Изградена е върху 3 тераси, всяка от които има крепостна стена. Най-съществени до момента са проучванията в т.нар. сектор Подградие, където са разкрити останките на 6 сгради, порта с пропознакулум, базилика, некропол и жилищни сгради с оформена улична мрежа. В сградите определено е живяло и цивилно население, а най-разпространеният поминък е било ковачеството и тъкачеството. Датировката на крепостта е в широките хронологически граници между IV – VI в. Краят на крепостта се свързва с мащабните аварски нашествия. Разкрито е и спорадично обитаване на крепостта и през Средновековието, но то е по-скоро кратковременно. Името „Шишманово кале“ отразява хоризонта на местното население за историчност, повлиян най-вече от фолклора и легендите за последната битка на цар Иван Шишман. Крепостта „Шишманово кале“ се възприема като предходник на град Самоков, който се появява на другия бряг на р. Искър след XII в. (Обр. 7).

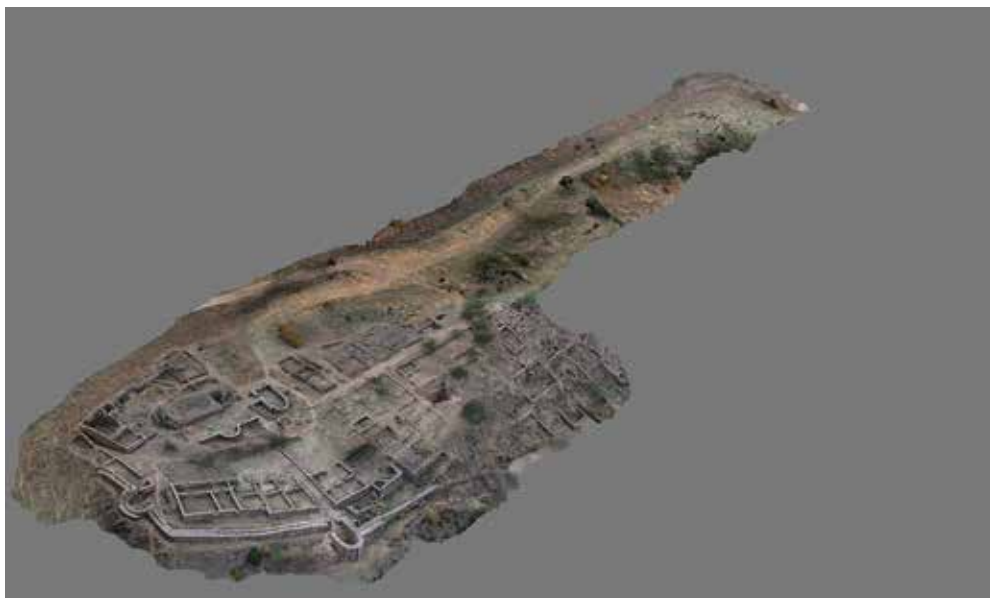
Проследявайки пътната комуникация от „Астибо“ до „Шишманово кале“ през различните фази на Античността и Средновековието, авторите искат да акцентират върху факта, че Балканите винаги са били един връщ котел от амбиции и чужди етнически и политически интереси през дългите исторически времена.

Охранителните крепости по пътищата са свидетели на това. Археологическите находки и артефакти намират много общи паралели.

Началната и крайната точки от разработката маркират градовете, в които живеят и работят двама приятели и колеги, отдадени на древната история и култура, с ясното съзнание за общото историческо минало както през Античността, така и днес. Материалната и духовната култура в селищата и крепостите по трасето между Щип и Самоков е идентична и близка в продължение на повече от две хилядолетия. Нека направим така, че този път да се превърне в маршрут за културен туризъм.

Обр. 1. Късноантичният град Баргала

Обр. 2. Виничко кале

**Обр. 3. Късноантично и средновековно укрепление „Градо“
или с. Градище Град – Делчево**

Обр. 4. Село Калище Град – Делчево

Обр. 5. Крепостта „Цари Мали град“, с. Белчин

Обр. 6. „Шишманово кале“, сектор Подградие

Обр. 7. Съборна църква Extra muros на обект „Шишманово кале“

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 1989:** Алексова, Б. Епископијата на Брегалница. Прилеп, 1989.
- Балабанов 2010:** Балабанов, К. Кале Винаца. Скопје, 2010.
- Божинова 2008:** Божинова, Ю. Късноантична сграда в м. Градище при с. Дренково, община Благоевград. – *АОР през 2007*, София, 2008.
- Гарашанин, Гарашанин 1959:** Гарашанин, М., Д. Гарашанин. Археолошке белешке са рекогносцирања у Источној Македонији. – *Зборник на штипскиот народен Музеј*, I, Штип, 1959.
- Грозданова, Христова, Филипова 2018:** Грозданова, Г., Т. Христова, Св. Филипова. Спасителни археологически проучвания на обект Мошанец 1, ЛОТ 3.1., АМ „Струма“. – *АОР през 2017*, София, 2018.
- Йованов, Нацев 2002:** Јованов, М., Т. Нацев. Пијанец од предисторијата до денес – каталог. Скопје, 2002.
- Керамитчиев 1996:** Керамитчиев, А. Археолошка карта на Р. Македонија. Т. 2. Скопје, 1996.
- Комитова 2019:** Комитова, Ц. Антична и средновековна крепост в землицето на с. Зелендол, община Благоевград. – *АОР през 2018*, София, 2019.
- Микулчиќ 1987:** Микулчиќ, Г. Археолошки наоѓалишта во СР Македонија, потврдени со монети од 6 век. – *Macedonia acta archeologica*, бр. 7 – 8, Скопје, 1987.
- Микулчиќ 1999:** Микулчиќ, И. Антички градови и тврдини. Скопје, 1999.
- Нацев 2003:** Нацев, Т. Археолошки истражувања и конзерваторско реставраторски работи на археолошкиот локалитет Градиште село Град – Делчево. – *Зборник на Штипскиот народен Музеј*, IX – X, Штип, 2003.
- Димитров, Райчева, Русев 2019:** Димитров, З., М. Райчева, Н. Русев. Спасителни археологически разкопки на римска вила рустика и селище – Обект № 2 на АМ „Струма“ до Благоевград. – *АОР през 2018*, София, 2019.
- Нацев 2009:** Нацев, Т. Доцноантичкиот град Баргала. Штип, 2009.
- Нацев 2013:** Нацев, Т. Антиката во Брегалничкиот басен. 2013.
- Петрунова, Комитова 2010:** Петрунова, Б., Ц. Комитова. Антична и средновековна крепост в землицето на с. Зелендол, община Благоевград. – *АОР през 2009*, София, 2010.
- Хаджиангелов 2006:** Хаджиангелов, В. Ново раннохристијанско селище край Самоков. – В: *Готите. Съвременни измерения на готското културно-историческо наследство в България*. София: Балканмедиа, 2006.
- Хаджиангелов 2013:** Хаджиангелов, В. Христијанизацијата в југоисточната част на Dacia Mediterranea според археологически данни от Самоковско. Чудото Цари Мали град, 2013.

Mikulcik 1976: Mikuleic, I. TIR, Tabula Imperi Romani, K-34, Sectio Naissus – Durrhachion-Scupis-Serdica-Thessalonike. Ljubljana 1976

Mikulcik 2002: Mikuleic, I. Sponatike und fruhbuzan sehe befestigungen in Nordmakedonien. Munhen, 2002.

ИНТЕРНЕТ РЕСУРСИ

1. <https://www.bulgariancastles.com/s-drenkovo-krepost-gradishte/> [Посетен на 24.06.2019].
2. (<https://www.bulgariancastles.com/s-zelen-dol-krepost-chukata/>) [Посетен на 13.06.2019].
3. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0> [Посетен на 13.06.2019].
4. <https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%BE> [Посетен на 13.06.2019].
5. <https://www.bulgariancastles.com/gr-dupnitsa-krepost-kulata-dragojna/> [Посетен на 13.06.2019].
6. <https://www.bulgariancastles.com/gr-sapareva-banya-krepost-german%D1%9Dya/> [Посетен на 13.06.2019].

БЕЛЕЖКИ

¹ Местоположението на древния град Астибо, въпреки че няма надеждни източници, можем да определим със сигурност по крепостта „Изар“ (Хисар) – Щип, където акрополът е разположен на най-високата част, а предградието е на източния склон, който води чак до днешното Основно училище „Гоце Делчев“. Досега няколко автори са се занимавали с определянето на местоположението на Астибо, а именно: Иван Микулчич, Звонко Белдедовски, Марян Йованов, Трайче Нацев и др.

² „Шишманово кале“ се намира на 5 км югозападно от гр. Самоков.

³ Археологическият обект „Градище – Пещера“, с. Киселица, е регистриран през 2016 г. по време на археологическото теренно обхождане.

⁴ През 2017 г. извършихме сондажно археологическо проучване на обекта, при което се откри сграда на раннохристиянска базилика.

⁵ Проучвания 2006 г. Проучвател Юлия Божинова, РИМ – Благоевград.

⁶ Проучвания 2009 г., доц. д-р Бони Петрунова.

⁷ Обектът северно от Покровник се проучва от доц. Здравко Иванов (НАИМ-БАН).

⁸ Ръководител на проучването при Покровник е доц. д-р Здравко Димитров.

⁹ Проучвател на обекта е д-р Галина Грозданова (НАИМ-БАН)

¹⁰ Проучванията на крепостта „Цари Мали град“ при с. Белчин са проведени в периода 2006 – 2012 г. с ръководител д-р Веселин Хаджиангелов.

¹¹ Проучванията на крепостта „Шишманово кале“ са проведени в периода 2004 – 2011 г. с ръководител д-р Веселин Хаджиангелов.

Astibo – Shishmanovo Kale Antique Road Communication

Trayche Natsev, Veselin Hadzhiangelov

(Summary)

The road communication between the fortresses Astibo at the town of Stip (Republic of Northern Macedonia) and Shishmanovo Kale at the town of Samokov is marked by numerous fortified sites between them. They differ in chronology and the level of examination but have influenced the sustainable development of the both contemporary town centers over the centuries. A major part of the antique roads are known but others are presumable, grounded on the need of communication. Besides military, the fortresses function was also to guard cultural, trading and manufacturing relations of the cities along the valleys of Vardar, Struma and Iskar Rivers. In the terms of archeology, parallels with findings are obvious; in historical chronology the cultural relations also mark a contact zone between Antiquity and Contemporaneity.